

Опанасець Н. А.*

РОЗВИТОК ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті описанні особливості розвитку фонематичних процесів у дітей дошкільного віку, які мають вади мовлення, та розглянуті етапи, методи і прийоми корекційної роботи з такими дітьми.

Одним із основних завдань навчально-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі є підготовка дітей до навчання в школі. Необхідним для розв'язання цього завдання є формування мовлення дошкільників як пропедевтики подальшого його розвитку під час шкільного навчання. Повноцінне оволодіння мовленням є передумовою всебічного розвитку особистості дитини. Прищеплення інтересу до мови, створення умов для самостійних спостережень за нею, для розвитку мовлення дошкільнят відбувається на ґрунті формування мовних узагальнень та елементарного усвідомлення явищ мови й мовлення. Початковою ланкою опанування грамоти є засвоєння вміння здійснювати звуковий аналіз слів. Щоб безпомилково визначити звуковий склад слова, дитина повинна оволодіти розумовою дією виділення окремих звуків слова, співвідносячи їх з узагальненими звукотипами – фонемами, а також визначати їх послідовність та кількість.

Проблема формування фонематичних процесів у дітей із порушенням мовлення є однією з найважливіших у логопедії. Вона охоплює виховання культури мовленнєвого слуху, вироблення вмінь розпізнавати певний звук у слові, аналізувати звуковий склад слова.

Сформовані фонематичні процеси – це запорука чіткої вимови звуків, фанемальної складової структури, успішного вивчення правил. Якщо в дитини мовленнєве звукорозрізнення несформоване, вона сприймає (запам'ятовує, повторює, пише) не те, що їй сказали, а те, що вона почула. Недостатність фонематичних процесів проявляється особливо яскраво в школі під час навчання письма і читання, які звичайно сприяють оптимальному перебігу процесу навчання взагалі.

Не випадково і фахівці, і батьки приділяють багато часу розвитку фонематичних процесів. Але не завжди ця робота відбувається легко і успішно, особливо в дітей із мовленнєвими порушеннями.

Дослідженнями Р. Лалаєвої, Р. Левіної, Н. Нікашиної, Г. Каше, Л. Спірової, Г. Чиркіної, К. Ушинського та ін. доведено, що головною умовою успішного виправлення мовленнєвих порушень неодмінно є розвиток сприйняття звуків мовлення. М. Жинкін наголошує, що усунення слухового контролю із механізму мовлення неможливе ні за яких обставин. Отже, форму-

* © Опанасець Н. А.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

вання фонематичного слуху необхідно вважати первинним і дуже важливим завданням початкового етапу навчання рідної мови. Успішний процес формування правильного мовлення у дітей неодмінно пов'язаний із формуванням і розвитком фонематичного слуху та фонематичного сприймання. Ці процеси є складовими мовленнєвого слуху [5]. Науковці вважають, що саме фонетичний слух відіграє провідну роль у становленні й функціонуванні всіх видів мовленнєвої діяльності, оскільки без уміння чітко диференціювати на слух фонеми рідної мови неможливо оволодіти навичками звукового аналізу і синтезу. Важливою умовою повноцінного формування правильної звуковимови в дітей-логопатів є достатній розвиток фонологічної сторони мовлення [2].

Мета статті – висвітлення особливостей розвитку фонематичних процесів у дітей дошкільного віку, які мають вади мовлення, та етапів, методів і прийомів корекційної роботи з такими дітьми

До фонематичних процесів відносять: фонематичне сприймання; фонематичне уявлення; фонематичний аналіз і синтез.

Фонематичне сприймання – це процес прийому, розрізнення звуків мовлення за фізичними та акустичними ознаками, розпізнавання в них загальних звукотипів (фонем). Фонематичне сприймання лежить в основі розуміння мовлення та засвоєння мови [4].

Фонематичне сприймання проходить два етапи у своєму розвитку, відповідно до чого розрізняють його сенсорний та перцептивний рівні.

На сенсорному рівні сприймання мовлення слуховий аналізатор здійснює аналіз сприйнятих мовних сигналів (слів), унаслідок чого стає можливим розрізнення звуків мовлення за їхніми фізичними, акустичними ознаками і повторення цих звуків на імітаційному рівні (В. Орфінська, Є. Соботович, Л. Чистович).

На основі сенсорного рівня сприймання мовлення в дитини на 6-8 міс. з'являється лепет, що складається зі звуків та звукосполучень, аналогічних мовленню оточуючих людей. Проте спираючись лише на сенсорний рівень фонематичного сприймання, дитина не може орієнтуватись у різноманітному світі звуків, запам'ятовувати та впізнавати звуковий склад слів.

Перцептивний рівень сприймання характеризується розрізненням звуків мовлення за узагальненими (смыслоразрешительними) ознаками. Сформованість цього рівня сприймання (фонематичного слуху) зумовлює стабілізацію звукового складу слова. На відміну від попереднього періоду, з 1 р. 6 міс. до 1 р. 8 міс. фонематична диференціація звуків мовлення відбувається значно інтенсивніше за немовленнєві звуки, і саме на цій основі з 1 р. 8 міс. формується зв'язок між звучанням слова та його значенням [3].

Робота з розвитку фонематичного сприймання передбачає

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

формування слухової уваги, пам'яті; формування вміння виконувати дії за мовленнєвими інструкціями, наслідувати звуки, виділяти окремих звук серед інших тощо.

Фонематичне уявлення – внутрішні, узагальнені за акустичними та артикуляційними ознаками звукові образи слів, здатність сприймати кожний мовленнєвий звук у різних варіантах його звучання, що дає змогу правильно використовувати звуки для розрізнення слів [3]. Мета роботи з розвитку фонематичного уявлення полягає в тому, щоб навчити дитину виділяти спільний звук у запропонованих словах з опорою на слуховимовляння.

Фонематичний аналіз і синтез – розумові операції, що полягають у виокремленні звуків у словах та в поєднанні окремих звуків мовлення у словах. Мета цього етапу – вчити дітей складати слова з поданих звуків (букв).

Найрізноманітніші порушення мовленнєвого розвитку, що зустрічаються в деякої частини дітей, умовно розподіляють, залежно від глибини розладу, на такі групи:

- фонетичні порушення,
- фонематичні порушення

При фонетичних порушеннях вади мовлення зводяться лише до неправильної вимови звуків (здебільшого свистячих, шиплячих, л, р). При нормальному слухові й нормальному мовленнєвому апараті ці вади порівняно легко виправляються за допомогою логопедів.

Фонетико-фонематичні порушення мовлення характеризуються такими проявами:

- недиференційована вимова пар чи груп звуків – одним звуком дитина заміняє два-три інші звуки;
- заміна одних звуків іншими, що мають простішу артикуляцію та простіші у вимові;
- плутання, змішування звуків, яке характеризується нестійким використанням звуків у різних словах. Дитина може в одних словах уживати звуки правильно, в інших – замінювати близькими за артикуляційними й акустичними ознаками [2].

На початку кожного навчального року, приступаючи до обстеження слухового сприйняття в дітей, необхідно ознайомитися з результатами медичного дослідження стану фізичного слуху дитини, щоб виключити сурдологічний дефект.

Проводимо обстеження за такими напрямками:

1. Обстеження звуковимови дітей.
2. Розрізнення звуків, близьких за артикуляцією та звучанням.
3. Виявлення готовності до звукового аналізу.

Дані логопедичного обстеження заносяться в мовленнєву карту, яку заповнює логопед на кожну дитину. Далі складається план індивідуальної корекційної роботи, у якому зазначаються основні напрями подолання фонетико-фонематичного недорозвитку у дітей.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Робота над усуненням таких недоліків повинна проводитись не стихійно, а планово, поступово і послідовно.

Щоб подолати мовленнєві порушення у дітей, логопеду потрібно обирати такі методи та прийоми роботи, щоб дитина раділа своїм успіхам, прагнула розмовляти правильно. У своїй роботі надзвичайне значення надаємо гри, де діти є активними учасниками. Велике значення має використання наочності, адже мислення у дітей наочно-образне.

Роботу з розвитку у дітей фонематичних процесів умовно можна поділити на 6 етапів:

- 1 – упізнання немовленнєвих звуків;
- 2 – розрізнення звукокомплексів і звуків за висотою, тембром голосу, розрізнення однакових слів і фраз;
- 3 – розрізнення слів, близьких за звуковим складом;
- 4 – диференціація складів;
- 5 – диференціація фонем;
- 6 – розвиток навичок елементарного звукового аналізу.

1 ЕТАП. На цьому етапі під час дидактичних ігор і вправ виявляють у дітей здатність упізнавати і розрізняти немовленнєві звуки. Ігри «Коробочки, які шумлять»: у коробочки можна насипати пісок, крупу, горох, покласти гудзики, паперові кульки тощо. «Чудо звуки»: прослухати з дітьми аудіозаписи природних звуків: шум дощу, дзюрчання струмка, шум лісу у вітряний день, морський прибій. Можна ускладнити цю гру, коли дитині потрібно назвати, що звучало, та підібрати відповідну картинку або іграшку. Про правила гри треба заздалегідь домовитися.

2 ЕТАП. Коли діти навчаться розрізняти немовленнєві звуки, переходимо до розрізнення однакових слів, звукокомплексів і звуків, орієнтуючись на висоту, силу і тембр голосу. Ігри «Хто мене покликав?», «Хто це?», «Заводні іграшки», «Зіпсований телефон», «Озвуч картинку». Важливо проводити також вправи для розвитку голосу. Такі ігрові вправи необхідно проводити на добре знайомих дітям звуконаслідуваннях. Під час занять необхідно стежити за тим, щоб усі звуконаслідування дитина вимовляла на видуху.

«Аня співає пісеньку» А-а-а-а-а.

«Болить зуб» О-о-о-о-о-о.

«Жабенята посміхаються» І-і-і-і-і-і.

«Пісенька водички» С-с-с-с-с-с.

«Граємо на барабані» Д-д-д-д-д-д.

3 ЕТАП. Діти вчаться розрізняти слова, близькі за звуковим складом. Дітям демонструється картинка і чітко вимовляється слово «сік». Потім логопед називає картинку то правильно, то неправильно (вік, бік, тік, сік, пік, рік, сік) діти, почувши неправильну відповідь підбирають сигнальну картку. Аналогічно проводиться гра з іншими словами, спочатку легкими за звуковим складом, поступово слова ускладнюються. Можна використовувати такі ігри: «Що переплутав хлопчик?», «Групування за

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

звучанням», «Придумай слово».

4 ЕТАП. На даному етапі дітей учать розрізняти склади, які відрізняються кількома чи одним звуком за акустично далекими чи близькими ознаками. Широко застосовується прийом промовляння серії складів з різними приголосними чи голосними звуками, а також складів різної структури: відкритих, закритих, без збігу та зі збігом приголосних. «Який склад зайвий?» «Відтвори ритм», «Впиймай склад».

5 ЕТАП. На цьому етапі діти вчать розрізняти фонemi рідної мови. Спочатку розрізняють голосні, потім – приголосні «Знайди спільний звук» Дитині пропонують визначити, який однаковий звук є в декількох різних словах. При вимовлянні слів треба чітко виділяти даний звук силою голосу, наприклад: «о-о-о-осінь», «о-о-о-окунь», «о-о-о-овочі», «Впиймай звук у слові», «Де звук», «Який звук я тягну?», «Зачаровані звуки». «Прикрашаємо шапочки»: метою даної гри є диференціювання звуків, наприклад, (с-ш) одну шапочку прикрашаємо картинками, у назвах яких є звук (с), а іншу із звуком (ш). і т. д.

6 ЕТАП. На цьому етапі основним є вироблення в дітей навичок звукового аналізу. Спочатку треба навчити дітей виділяти звук, який стоїть на початку слова, а згодом переходимо до виділення звука, який стоїть на кінці слова. В середині слова... «Збери чарівну квітку», «Рибалка», «Поїзд», «Бабусині пірїжки». Такі ігри вправляють дітей не лише у звуковому аналізі, а й розвивають у них кмітливість і водночас перевіряють, як дитина навчилася слухати, виділяти певні звуки в словах.

Ми спробували коротко охарактеризувати зміст завдань кожного етапу роботи з подолання фонематичного недорозвитку в дітей і навели приклади можливих мовленнєвих ігор та вправ.

До моменту вступу до школи діти, які пройшли корекційне навчання, вмітимуть розрізняти всі фонemi рідної мови, зможуть свідомо контролювати звучання власного та чужого мовлення, послідовно виділяти звуки зі складу слова, самостійно визначати звукові його елементи. Діти навчатимуться розподіляти увагу між різними звуковими елементами, утримувати в пам'яті порядок звуків та їх позицію в слові, що є вирішальним фактором у попередженні порушень письма та читання

Отже, раннє виявлення у дітей фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення та надання їм корекційної допомоги дає можливість скорегувати мовленнєву функцію в дошкільників та своєчасно попередити неуспішність учнів загальноосвітніх закладів.

Література:

1. Голубева Г. Г. Коррекция нарушенной фонетической стороны речи у дошкольников : Методическое пособие. – СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена : Союз, 2000. – 64 с.

ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

2. Логопедія / під. ред. Волкової Л. С. Шаховської Н. С. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 680 с.
3. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – К. : Освіта України, 2011. – 292 с.
4. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – К., 2012. – 258 с.
5. Филичева Т. В., Чиркина Г. В. Программа обучения и воспитания детей с фонетико-фонематическим недоразвитием (старшая группа детского сада). – М., 1993. – 240 с.

Тарабанова Я. В.*

ТВОРЧА ПАРА ЯК ЕФЕКТИВНА ФОРМА ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті висвітлено доцільність використання в методичній роботі школи творчих пар з метою всебічного підвищення професійної майстерності кожного вчителя.

Демократичні перетворення, що відбуваються в сучасному суспільстві, підвищення статусу національної школи у XXI ст. потребують нових підходів і методів роботи з педагогічними кадрами, пошуку нових форм методичної роботи з метою піднесення їх загальної і професійної культури. Перед освітянами стоять надзвичайно важливі завдання: підготувати до життя людину, здатну визначити власну роль у суспільному житті, виховати особистість компетентну, творчу, здатну до життя й діяльності у XXI столітті, забезпечити можливості «постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації» [1]. Виконавцем цих завдань є педагог. Сучасні умови вимагають такого вчителя, який може постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність, професійно зростати, учитися, поповнювати свої знання. Якщо цього немає, учитель неминуче відставатиме від життя, навіть від своїх учнів, які різними шляхами отримують все нову інформацію про навколишній світ. А тому важливим чинником підвищення якості освіти є високий рівень компетентності педагога, який, у свою чергу, залежить від ефективності системи науково-методичної роботи школи.

Формування якісного кадрового потенціалу, створення умов для постійного підвищення професіоналізму вчителів відповідно до потреб нових суспільних відносин – це завдання, які визначаються Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту». У Державній Національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» зазначено: «Основні шляхи реформування освіти: підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професіонального та загальнокультурного рівня» [1].

* © Тарабанова Я. В.